

Kontrola exportu – významný prvek nešíření zbraní hromadného ničení

LADISLAV STŘEDA, LIBUŠE ČUDOVÁ, VIERA CÍSAŘOVÁ

V důsledku konce studené války a rozpadu bipolárního světa koncem 80. let došlo v oblasti mezinárodní bezpečnosti k dalekosáhlým změnám. Nejvýznamnější z nich je snížení pravděpodobnosti jaderné války mezi velmocemi a ozbrojeného konfliktu celosvětového rozsahu ohrožujícího lidskou civilizaci. Zároveň však regionální destabilizace a konflikty vznikající z náboženských a etnických rozdílů, které byly v době studené války utlumeny, znamenají novou hrozbu pro celosvětový mír a bezpečnost.

V současném přechodném období i nadále přetrvává určitá nejistota v mezinárodních vztazích, účinnost opatření v zájmu mezinárodní stability je snižována působením mnoha nepředvídatelných vlivů. Vytváření prostředí vzájemné důvěry mezi různými zeměmi formou mezinárodní spolupráce je cílem i prostředkem progresivních sil ve světě.

Každý člen mezinárodního společenství je přímo zodpovědný a měl by přispívat k prevenci hromadění konvenčních zbraní. Současně s tímto procesem však vystupuje do popředí nikoli nový fenomén – problematika šíření zbraní hromadného ničení a možnost jejich použití v lokálních konfliktech. Šíření jaderných, chemických a biologických zbraní a jejich nosičů je považováno za hrozbu 21. století a vyžaduje co nejvyšší a nejširší pozornost světových organizací i veřejnosti.

Termín *šíření (proliferace)* poprvé vstoupil do veřejného politického lexikonu v 50. letech. Tehdy byl problém šíření chápán jako „N+1“ problém, čímž se mínilo připojení některého dalšího státu ke státům vlastnícím jaderné zbraně [viz Roberts, 1999]. Výsledkem tehdejšího úsilí zabránit rozšiřování jaderných zbraní bylo přijetí *Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (Treaty on the Non-Proliferation of the Nuclear Weapons – NPT)* v roce 1968, která vstoupila v platnost v roce 1970. Tato smlouva stanovila, že šíření jaderných zbraní představuje značné riziko pro mezinárodní bezpečnost, protože zvyšuje nebezpečí vzniku jaderné války. Smluvní strany vlastnící jaderné zbraně se v této smlouvě zavázaly „nepředávat přímo ani nepřímo komukoliv jaderné zbraně nebo jiná jaderná výbušná zařízení, ani kontrolu nad těmito zbraněmi nebo jadernými výbušnými zařízeními, jakož i žádným způsobem nepodporovat, nepodněcovat a nepovzbuzovat jakýkoli stát nevlastnící jaderné zbraně k výrobě nebo získání jaderných zbraní či jiných jaderných výbušných zařízení jakýmkoliv jiným způsobem nebo k získání kontroly nad těmito zbraněmi nebo výbušnými zařízeními“. Obdobně se smluvní strany nevlastnící jaderné zbraně zavázaly nepřijímat jaderné zbraně nebo jiná jaderná výbušná zařízení [viz Smlouva, 1968].

Problematiku šíření chemických zbraní, i když je aktuální již od období první světové války, mezinárodní společenství podcenilo v důsledku jaderného zbrojení. Tato problematika se znovu stala aktuální v 80. letech, kdy v průběhu války Iráku proti Íránu v letech 1980–1988 Irák několikrát použil chemické zbraně proti iránským jednotkám, proti kurdským partyzánům i proti civilnímu obyvatelstvu. Tím Irák porušil jedinou mezinárodní právní normu proti chemickému válčení platnou v té době – *Ženevský protokol* z roku 1925. Bylo zřejmé, že výroba chemických zbraní v Iráku se mohla uskutečnit pouze díky dodávkám technologií a know-how od firem ze západních zemí. Koncem 80. let bylo rov-

něž zřejmé, že západní firmy prodaly technologie a plány na výstavbu libyjské továrny na výrobu bojových chemických látek u Rabty.

Problematika šíření se stala častým tématem novinových titulků, když Irák na podzim roku 1990 obsadil Kuvajt. Při válce v Perském zálivu nechal irácký diktátor Saddám Husajn ostřelovat Izrael raketami, které pocházely z produkce Iráku. I v tomto případě byly technologie a know-how potřebné pro výrobu těchto zbraní získány z větší části jen díky dodávkám vyspělých materiálů a technologií od firem ze západních zemí. Mezinárodní inspekce uložené Radou bezpečnosti OSN po skončení války v Perském zálivu v roce 1991 odhalily vedle iráckého programu vývoje a výroby chemických zbraní v pokročilém stadiu i program vývoje biologických zbraní.

Mezinárodní společenství se snaží čelit obecně negativnímu vývoji a nebezpečí vyplývajícím z vývoje, výroby a možného použití zbraní hromadného ničení různými formami. Výsledkem četných mnohostranných i dvoustranných jednání o kontrole zbrojení a odzbrojení, o omezení šíření zbraní hromadného ničení, o prevenci jejich užití v jakémkoli rozsahu a k jakýmkoli (i teroristickým) účelům je uzavření konkrétních dohod a klíčových dokumentů globálního charakteru. Kromě těchto zásadních pilířů, které se nestaly univerzálními, a na jejich podporu vznikla řada mezivládních mechanismů, které doplňují, rozvíjejí a upevňují smluvní systémy zákazu šíření zbraní hromadného ničení a jejich nosičů. Jde hlavně o kontrolní režimy vývozu zboží a technologií dvojího užití, které jsou pouze neformálními ujednáními zainteresovaných států nezakládajícími mezinárodněprávní závazky. Rozhodující roli hraje zavedení a uplatňování legislativy, jakož i licenční a celní politika. Kontrolní systémy vybudované v národní zodpovědnosti jednotlivých zemí jsou předmětem harmonizace a výměny informací na pravidelných společných zasedáních. Tyto kontrolní mechanismy vznikaly postupně v době zmírňování mezinárodního napětí, jejich činnost se neustále vyvíjí a přes výhrady některých nezainteresovaných zemí neztrácí ani dnes svůj význam. Vnášejí do mezinárodního obchodu s citlivým zbožím větší otevřenost a předvídatelnost, přispívají k upevnění národní a mezinárodní bezpečnosti, stability a spolupráce.

VYMEZENÍ POJMŮ

Šíření (proliferace)

Šíření je obecně chápáno jako proces, v němž je zaváděn nový typ výzbroje v oblasti, kde dříve nebyl k dispozici [viz *Educational Module on Chemical Biological Weapons Nonproliferation, 2000*]. Tento termín je vyhrazen pro vysoce sofistikované zbraňové systémy nebo výzbroj považovanou za nekonvenční, tedy pro takovou, jako jsou jaderné, chemické a biologické zbraně a systémy jejich použití (především rakety). S výjimkou raket nejsou v současnosti k dispozici informace o obchodu s jadernými, chemickými nebo biologickými zbraněmi (tj. s kompletní municí schopnou vojenského použití). Procesy šíření však zahrnují i předávání technologie, zařízení, know-how a strategického zboží těm zemím, které je dosud nevlastní. Většina těchto komponent má charakter dvojího použití; mohou mít legitimní civilní aplikace, avšak současně mohou být použity k vývoji a výrobě zbraní hromadného ničení.

Pojem šíření z hlediska další akumulace výzbroje byl dříve dále specifikován podle toho, zda určitý typ výzbroje byl zaveden poprvé nebo zda šlo o kvalitativní obohacení stávajících zbrojních arzenálů. Rozšíření výzbroje do nových oblastí bylo proto označováno jako „*horizontální šíření*“. „*Vertikálním šířením*“ bylo kvalitativní nebo kvantitativní zvýšení existujících arzenálů států vlastnicích tuto výzbroj. Tyto termíny se už v současnosti nepoužívají. Pojem „*vertikální šíření*“ je synonymem pro dnes používaný pojem „*dynamické zbrojení*“, čímž je chápán proces vyvíjení, nabývání a rozmístování zbraní.

Hlavními prvky systému boje proti šíření jsou kontrola zbrojení, kontrola exportu a vlastní opatření proti šíření [viz *Roberts, 1999*].

Nešíření (non-proliferation)

Nešíření zahrnuje širokou paletu prostředků a metod, jejichž cílem je zastavit rozšíření určitých typů zbraní hromadného ničení, tedy jaderných, biologických a chemických zbraní a nosičů schopných tyto zbraně nést [viz *Educational Module on Chemical Biological Weapons Nonproliferation, 2000*]. Cílem procesu nešíření je redukovat nebezpečí váleku, které by mohly vypuknout v důsledku destabilizujících účinků, vyvolaných přítomností těchto zbraní v dané oblasti. Účinnost procesu nešíření je podmíněna ochotou státních představitelů spolupracovat. V případě nespolupráce mohou být vůči jednotlivým státům použity donucovací postupy nebo sankce.

Kontrola zbrojení

Cílem kontroly zbrojení je zabránit nebo snížit pravděpodobnost ozbrojeného konfliktu prostřednictvím společného usměrňování „dynamického zbrojení“. Opatření přijatá v oblasti kontroly zbrojení usilují o stabilizaci získávání, vývoje a použití určitých typů zbraní nebo komponent zbraňových systémů. Kontrola zbrojení může být kvantitativní nebo kvalitativní, popřípadě lze využít kombinace obou prvků. *Kvantitativní opatření* kontroly zbrojení vytvářejí restriktce stanovením maximálního počtu určitých zbraňových systémů. *Kvalitativní opatření* kontroly zbrojení rozlišují mezi rozdílnými typy zbraní nebo různými úrovněmi jejich technické sofistikace.

Opatření kontroly zbrojení mohou mít mnoho forem – od unilaterálních státních opatření a bilaterálních smluv až k obecným mezinárodním dohodám nebo úmluvám bez limitovaného členství. *Příklady některých opatření kontroly zbrojení:*

- dohody nebo opatření zakazující použití určitého typu zbraní, i když nezbytně nezakazují jejich vlastnictví nebo vývoj (např. *Ženevský protokol* z roku 1925);
- smlouvy nebo dohody, které stanovují limity na vývoj, testování nebo používání zbraňových systémů nebo jejich komponent (*Smlouva o protiraketové obraně, smlouvy o snížení strategických zbraní START I a START II*);
- požadavek omezených nebo úplných ekonomických sankcí proti státu, který se pokouší získat nebo použít zakázané zbraně nebo jejich komponenty (*rezoluce OSN č. 661/1990 ukládající úplné sankce proti Iráku*);
- odzbrojovací smlouvy nebo dohody, jejichž cílem je úplná eliminace kategorie zbraní (*Úmluva o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických /biologických/ a toxinových zbraní a o jejich zničení, Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení*).

Kontrola exportu

Kontrola exportu má samozřejmě mnoho kritiků, kteří ji pokládají za překážku svobodného obchodu a ekonomické soutěže. Je také nutné připustit, že nelze zcela zabránit nežádoucímu přístupu ke kontrolovanému zboží. Přesto zejména kontrola zboží dvojího použití, materiálů a technologií, zneužitelných k šíření zbraní hromadného ničení, sehrává pozitivní funkce v systému nešíření.

Funkce systému kontroly exportu zboží dvojího použití spočívají v tom, že režimy kontroly exportu:

- nebrání obchodu pro legitimní mírové účely, ale pomáhají zamezit nelegitimním obchodům;
- oddalují, respektive prodlužují vývoj a použití zbrojních programů a zvyšují náklady na jejich realizaci;
- stanoví mantinely pro činnost průmyslu vytvořením schváleného souboru pravidel, která jsou aplikována transparentními národními systémy;
- usnadňují monitorování obchodu a identifikaci pachatelů nelegálních obchodů;
- chrání průmysl před politickými a ekonomickými riziky při obchodování ve vysoce citlivých oblastech;

- poskytují průmyslu nástroje k jeho vlastní ochraně a podněcují ho k jejich účelnému užívání;
- vytvářejí normy činnosti proti šíření zbraní hromadného ničení a vysvětlují je;
- jsou nezbytnou součástí provádění závazků v oblasti zákazu obchodu s citlivými materiály a technologiemi s nesmluvními státy.

Opatření proti šíření

Dalším prvkem systému politiky nešíření jsou opatření proti šíření. Jejich vznik byl vyvolán skutečností, že samotná kontrola zbrojení není schopna plně zabránit šíření. Opatření proti šíření zahrnují budování aktivní a pasivní obrany proti specifické hrozbě použití jaderných, chemických nebo biologických zbraní a jejich funkce spočívají:

- v odstrašení protivníka od použití zbraní hromadného ničení a v neutralizaci funkčnosti těchto zbraní;
- v odrazení případného zájemce od získání zbraní hromadného ničení (proč se snažit tyto zbraně získat, když jejich použití ve válce není díky opatřením proti jejich šíření efektivní a jejich získáním se daná země vystavuje mezinárodním sankcím a možnému preventivnímu útoku);
- v získání pocitu jistoty u spojenců poskytováním bezpečnostních záruk.

SYSTÉM KONTROLY EXPORTU

Jeden z rozhodujících prvků komplexní strategie nešíření představuje kontrola exportu. Je zřejmé, že některé státy používají technologie vyvinuté pro civilní užití i pro vojenské účely (*tzv. dual-use technology*). Používají např. obráběcí stroje, které mají sloužit k výrobě motorových vozidel, na výrobu raket. V některých případech se země usilující o získání zbraní hromadného ničení pokoušejí opatřit si potřebné zboží konspirativní cestou. Zakládají např. krycí firmy, jejichž úkolem je nakupovat senzitivní produkty jako firmy civilní sféry a poté je postupovat firmám, o nichž je známo, že jsou napojeny na zbrojní průmysl.

Avšak nejen transfer technologií a materiálů na výrobu zbraní hromadného ničení je problémem. Také předávání know-how (např. ve formě speciálních výsledků výzkumu) může vést k podpoře šíření nebo být k tomuto účelu zneužito.

Kontrola exportu z hlediska nešíření představuje procedury přijaté jednotlivými státy za účelem regulace a monitorování obchodu s citlivými položkami, jakož i technologiemi a informacemi, které se vztahují ke zbraním hromadného ničení. Systém kontroly vývozu jako celek je natolik efektivní, nakolik účinně jsou prováděna jeho jednotlivá opatření. *Tento systém zahrnuje deset základních prvků [viz Scott, 1999]:*

- systém udělování licencí,
- seznamy kontrolovaného zboží,
- administrativní zajištění a pravomoci,
- činnost celních orgánů,
- kontrolu vývozu ve zvláštních případech (*Catch-All Clause*),
- dodržování kontrolních režimů nešíření,
- shromažďování a předávání informací,
- ověřování dodávek,
- školení,
- sankce.

Systém udělování licencí

Systém udělování licencí pro vývoz v rámci kontroly nešíření je tvořen všemi zákonnými předpisy, institucemi a způsoby, které slouží k povolení či odmítnutí exportu některé položky. Tento systém by měl vycházet z národních zákonů nebo z ekvivalentních právních předpisů s obecnou působností, které legalizují národní kontrolní systém, určují pravomoci všech účastníků rozhodovacího procesu a stanoví časový limit pro vydání roz-

hodnutí. V systému institucí pro udělování licencí jsou zahrnuti všichni pracovníci a úřady, které v rámci svých kompetencí posuzují konkrétní licencované případy, stejně jako pracovníci a úřady, které provádějí konečné posouzení a rozhodují o udělení každé licence. Kromě vlastního zpracování licencí by součástí licenčního systému měla být i schopnost technického posuzování licencí a položek.

Seznamy kontrolovaného zboží

Seznam zboží, jehož vývoz je kontrolován z hlediska nešíření, je právně podložený přehled druhů zboží, služeb a technologií, které by měly být kontrolovány, a proto také posuzovány systémem udělování licencí. Kontrolní seznamy definují kontrolované produkty popisem technických funkcí a vlastností položek, pro jejichž export je vyžadována licence. Typický kontrolní seznam exportu z hlediska nešíření obsahuje kategorie pro položky jaderné, chemické, biologické a raketové, včetně zboží dvojího použití a konvenční zbraně. Obvykle je nezbytné zabezpečit dostupnost vytvořených seznamů pro veřejnost, aby vývozci, především z oblasti průmyslu, mohli sami spolehlivě určit, zda jejich aktivity jsou v souladu se zákonem. Existují však i některé země s centrálně řízeným exportním mechanismem, kde seznam nemůže být zveřejněn. Tento problém je systémově překonatelný za podmínky, že seznam kontrolovaného zboží byl skutečně vytvořen na základě příslušných právních předpisů a prokazatelně je v praxi používán.

Administrativní zajištění a pravomoci

Administrativní zajištění kontroly vývozu z důvodu nešíření je politickým nástrojem k ověřování tvorby, implementace a dodržování procedur kontroly vývozu na základě definovaných právních pravomocí. Právním předpisem by měl být určen příslušný orgán (úřad nebo instituce), jeho pravomoci a odpovědnost za fungování národního kontrolního systému. Tento orgán posuzuje pravidla a procedury systému udělování licencí i vytváření kontrolních seznamů a poskytuje nezávislá hodnocení jejich adekvátnosti. Mnoho expertů považuje za účelné, aby tyto činnosti byly pravomocně prováděny více než jedním orgánem/úřadem. Tím by byla vytvořena pojistka proti možnému zneužití síly, k němuž by mohlo dojít, jestliže by byla jedinému orgánu/úřadu poskytnuta výhradní jurisdikce nad rozhodnutími pro vývoz kontrolovaných položek. Měl by rovněž existovat systém umožňující odvolání nebo přezkoumání rozhodnutí na vyšším stupni. A konečně, úřední mechanismus by měl do určité míry umožnit a povolit vědecko-technickým expertům posouzení konečného užití a konečného uživatele. Taková technická posouzení může provádět buď přímo příslušný orgán/úřad odpovědný za fungování kontrolního systému, anebo zcela nezávislá vědecká organizace.

Činnost celních orgánů

Ve většině zemí jsou celní orgány nástrojem státu zmocněným kontrolovat, zda zboží a technologie nejsou nezákonně převáženy přes území tohoto státu, a v případě potřeby jsou oprávněny takové zásilky zastavit. Příslušné celní úřady na hranicích a na místech vstupu by měly mít vhodné vybavení umožňující identifikaci vyváženého zboží. Takové vybavení zahrnuje např. výpočetní techniku, včetně příslušného software a databází, detekční přístroje radioaktivního záření a komunikační prostředky pro operativní kontakt s centrálními úřady mimo místa přechodu, aby mohlo být ověřeno buď povolení, nebo odmítnutí konkrétního vývozu. Působnost celních orgánů v rámci kontroly vývozu by měla být zákoně stanovena a explicitně definována jako součást politiky nešíření (pouhé legislativní určení míst „hraniční kontroly“ není dostatečné, protože se téměř výlučně zabývají tranzitem zboží, které se nevztahuje ke zbráním hromadného ničení nebo k moderním konvenčním zbráním a k šíření technologií dvojího použití). Celní orgány by měly být zmocněny ke kontrolám zboží při vstupu i výstupu ze země, včetně průvozu.

Kontrola vývozu ve zvláštních případech (*Catch-All Clause*)

Catch-All Clause (zvláštní opatření umožňující kontrolovat jakékoli zboží, tedy i takové, které není na zveřejněných seznamech) je právním opatřením, které znemožňuje vývozcům obcházet zákony v oblasti kontroly exportu z hlediska nešíření, vyhledávat a využívat případné mezery v zákonech a „legálně“ prodávat citlivé zboží a technologie za účelem jejich užití pro výrobu zbraní hromadného ničení. Toto opatření obvykle stanoví, že společnosti nemohou exportovat zboží, služby či technologie podezřelým konečným uživatelům nebo přepravním, pokud vyvážející společnost má důvodné podezření, že koneční uživatelé usilují o získání zbraní hromadného ničení nebo jejich konstrukčních prvků. Na základě tohoto opatření (*Catch-All Clause*) si vývozci ještě před vývozem určitých typů zboží a technologií (i když nejsou na seznamu) ověřují nebezpečí nežádoucího reexportu, předání zboží jinému uživateli apod. a chrání se před případy, kdyby zboží nakonec bez jejich vědomí skončilo v rukou šířitele. V případě, že vývozce vědomě dodá zboží konečnému uživateli pro jiné než civilní účely, toto opatření ho činí zodpovědným ze zákona a může být trestně stíhán.

Dodržování kontrolních režimů nešíření

Pod pojmem dodržování kontrolních režimů nešíření se chápe zapojení daného státu do institucionálních pravidel, norem a procedur různých režimů nešíření. V současné době jde o následující kontrolní režimy (které jsou podrobněji komentovány v další části této stati): *o Skupinu jaderných dodavatelů*, *o Australskou skupinu* (chemické a biologické položky a technologie), *o Režim kontroly raketové technologie* a *o Wassenaarské ujednání* o technologiích dvojího použití a o konvenčních zbraních. Takové zapojení předpokládá vytvoření právní základny pro dodržování těchto režimů a prováděcích institucí, účast na příslušných jednáních a provádění politiky, která je v souladu se směrnicemi kontrolních režimů.

Shromažďování a předávání informací

Prvek obsahující shromažďování a předávání informací je pravděpodobně nejobsažnějším z prvků systému kontroly exportu. Obsahuje všechny právní, institucionální a implementační aspekty shromažďování a poskytování informací o systému kontroly, zákonech, procedurách a domácích i mezinárodních předpisech. Jeho součástí je výměna informací mezi členy daného kontrolního režimu o požadovaných a udělených licencích a o osobách či firmách porušujících předpisy. Shromažďování a předávání informací předpokládá i využívání zpravodajských zdrojů vládními orgány, zejména s ohledem na potřebu spolehlivých informací o konečných uživateli v zahraničí. Zpravodajské služby mohou však také předávat informace jiným orgánům a aktuálně je informovat o podezřelých aktivitách dovozců nebo nastrčených společností. Výměna informací dále zahrnuje i aspekty dalšího zdokonalování systému kontroly vývozu, zejména vládní programy pomoci průmyslovým subjektům a spolupráci s nimi za účelem předcházení neúmyslnému porušení předpisů. Vlády musejí informovat exportéry o jejich závazcích vyplývajících ze zákona a poskytovat odborný výklad jednotlivých ustanovení a opatření. Běžně by také měly být předávány informace o porušení pravidel exportu a o zamítnutých dodávkách, aby se zabránilo získávání technologií zakázaných v jednom státě náhradním nákupem od alternativních dodavatelů. Volný tok informací je proto nezbytný pro moderní transparentní systémy kontroly exportu.

Ověřování dodávek

Ověřování dodávek je dalším prvkem systému kontroly vývozu, jenž obsahuje právní základnu, kompetentní úřady a orgány, příslušná pravidla a procedury, které se vztahují k ověření a potvrzení, že licencované zboží je skutečně použito subjekty, kterým byl prodej nebo nájem určen (konečný uživatel), a to na určitém místě a pro specifický účel, jak bylo stanoveno v licenci. Existují různé způsoby, jak mohou vlády zajistit, aby produkty

nebyly odvezeny konečným uživatelem do jiného státu. Vláda může požádat vývozce o poskytnutí informací o dovozci, zda je legitimním subjektem činným v civilní oblasti. Může si také ověřit, zda byla exportovaná položka doručena do zamýšleného a povoleného místa určení a zda je používána k mírovým účelům. Vlády mohou buď požádat o písemné ověření dodávek, nebo provést skutečnou kontrolu na místě doručení.

Školení

Prvek školení v systému kontroly vývozu z hlediska nešíření je součástí vládních opatření, kterými je zajišťována systematická příprava všech pracovníků, podílejících se na kontrole vývozu. Školení může být prováděno odbornými institucemi a mělo by být zaměřeno i na přípravu nových úředníků, kteří se např. účastní sestavování seznamu, udělování licencí, celních procedur, udělování pokut, ověřování dodávek, jakož i shromažďování a předávání informací.

Sankce

Aby byl systém kontroly exportu ucelený a účinný, musí mít stát zákonnou možnost postihnout v případě nedodržení příslušných předpisů. Prvek sankcí zahrnuje právní bázi pro jejich uplatňování, kompetentní orgány pro řešení přestupků a trestních činů a schopnost státu vymáhat tresty. Postihem může být konfiskace zboží a materiálů, které jsou ilegálně exportovány, uložení pokuty vývozci, kteří byli shledáni vinnými z porušení zákonů kontroly vývozu z hlediska nešíření, zrušení oprávnění k vývozu a trestní sankce jak vůči představitelům průmyslových a obchodních společností, tak vůči vládním úředníkům, kteří se provinili, a řada dalších sankcí.

Pro komplexní funkční systém kontroly exportu z hlediska nešíření hrají důležitou úlohu mezinárodní smlouvy zabráňující šíření zbraní hromadného ničení a kontrolní režimy mnohostranné kontroly exportu.

MEZINÁRODNÍ SMLOUVY ZABRAŇJÍCÍ ŠÍŘENÍ ZBRANÍ HROMADNÉHO NIČENÍ

Hlavním cílem mírových jednání v této oblasti je zabránit šíření zbraní hromadného ničení, předcházet nebezpečné a neodůvodněné kumulaci těchto zbraní v určitých oblastech, a tak předcházet ozbrojeným konfliktům obecně. Ve snaze minimalizovat tato rizika mnohé státy světa prosazují a podílejí se na vypracování a přijetí mnohostranných úmluv zabráňujících šíření a používání určitých druhů zbraní a prosazujících jejich úplnou likvidaci. K nim patří např. již zmíněná *Smlouva o nešíření jaderných zbraní (Treaty on the Non-Proliferation of the Nuclear Weapons – NPT)* z roku 1968, dále *Úmluva o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení (Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological /Biological/ and Toxin Weapons and on their Destruction – BWC)* z roku 1972 a *Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení (Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction – CWC)* z roku 1993.

Všechny tyto smlouvy vytvářejí systém omezení z hlediska exportu, který by se mohl promítnout v šíření zbraní a odpovídajících technologií. Současně však předpokládají, že tato kontrola bude prováděna způsobem, který nebude negativně ovlivňovat ekonomický či technologický rozvoj smluvních stran nebo mezinárodní spolupráci v oblasti mírových aplikací, mezinárodní výměnu komponent a zařízení pro mírové účely.

Ve *Smlouvě o nešíření jaderných zbraní* se každá smluvní strana zavazuje nedávat k dispozici výchozí nebo speciální štěpný materiál, jakož i zařízení nebo materiál speciálně určené nebo připravované pro zpracování, využití či výrobu speciálního štěpného materiálu jakémukoli státu nevlastnícímu jaderné zbraně [viz *Smlouva, 1968*]. Podobně i každý smluvní stát *Úmluvy o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení* se zavazuje, že nebude nikomu

předávat přímo ani nepřímo jakékoli agenty, toxiny, zbraně, zařízení nebo nosiče určené k použití takových agentů či toxinů a že nebude jakýmkoli způsobem pomáhat, podněcovat a nabádat kterýkoli jiný stát, skupinu států nebo mezinárodní organizace k jejich výrobě nebo získávání jakýmkoli jiným způsobem [viz *Úmluva, 1972*]. Přitom určitým nedostatkem těchto smluv je to, že ne vždy specifikují položky, které by měly podléhat kontrolám exportu.

Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení vytváří svůj vlastní režim, týkající se obchodních vztahů [viz *Úmluva, 1993*]. Zakazuje smluvním státům pomáhat jiným státům při získávání chemických zbraní, ale nebrání legitimnímu rozvoji chemického průmyslu smluvního státu. Článek XI této úmluvy stanoví, že smluvní státy mezi sebou neudrží žádná omezení, včetně omezení v případných mezinárodních dohodách, která nejsou kompatibilní se závazky přijatými na základě této úmluvy a která by omezovala obchod a výměnu vědeckých i technologických znalostí v oblasti chemie pro průmyslové, zemědělské, výzkumné, zdravotnické, farmaceutické nebo jiné mírové účely.

Uvedená úmluva rozděluje chemické sloučeniny, které jsou předmětem verifikačního režimu, do tří seznamů, a to v závislosti na jejich relativní důležitosti pro výrobu bojových chemických látek. Tyto seznamy tvoří základ režimu kontroly exportu mezi smluvními státy navzájem a mezi smluvními a nesmluvními státy. Prvořadým kritériem je samozřejmě požadavek, že žádná z transakcí nesmí porušit základní účel této úmluvy. Převody chemických látek mezi smluvními i nesmluvními státy musejí být deklarovány *Organizací pro zákaz chemických zbraní* se sídlem v Haagu. Přitom deklarační procedury se řídí společně dohodnutými pravidly.

Chemické látky ze Seznamu 1 mohou být převáděny pouze přímo mezi dvěma smluvními státy, a to v definovaných množstvích a pouze pro výzkumné, zdravotnické a farmaceutické použití nebo pro ochranné účely. Tyto chemické látky nemohou být dále převáděny do třetího státu.

Převody chemických látek ze Seznamu 2 nepodléhají tak přísným kvantitativním omezením a ohlašovacím požadavkům jako látky ze Seznamu 1. V průběhu prvních tří let po vstupu této úmluvy v platnost mohl smluvní stát převádět tyto chemické látky nesmluvnímu státu za předpokladu získání certifikátu o konečném použití. V současné době je převod těchto látek nesmluvním státům povolen pouze ve velmi nízkých koncentracích.

Omezení převodu chemických látek ze Seznamu 3 se vztahuje pouze na nesmluvní státy, nejsou však stanoveny kvantitativní limity. Smluvní stát musí zajistit, aby tyto látky nebyly použity k účelům zakázaným úmluvou, a současně vyžaduje certifikát o konečném použití. Pět let po vstupu této úmluvy v platnost *Konference smluvních států* zváží potřebu vytvoření jiných opatření, týkajících se převodu chemických látek ze Seznamu 3 nesmluvním státům.

KONTROLNÍ REŽIMY PRO MNOHOSTRANNOU KONTROLU EXPORTU

[viz *Educational Module on Chemical Biological Weapons Nonproliferation, 2000; Středa, Císařová, Halámek, 1998*]

Kromě mezinárodních smluv státy vytvářejí neformální mezinárodní mechanismy působící preventivně proti další výrobě konvenčních zbraní a proti šíření zbraní hromadného ničení. Mezinárodní ujednání pro mnohostrannou kontrolu vývozu nejsou z právního hlediska mezinárodními smlouvami, zakládajícími mezinárodněprávní závazky, nýbrž sdružují omezený počet zainteresovaných států, které uplatňují společné zásady a společná procedurální pravidla cestou jejich dobrovolného prosazení do národních legislativ, do licenčních a celních opatření. Ty jsou pak předmětem postupného sblížování exportní politiky, pravidelného hodnocení a výměny relevantních informací na pravidelných zasedáních. Nejvyšší stupeň harmonizace a společné politiky v této oblasti je patrný v členských státech Evropské unie.

Režimy kontroly exportu jsou relativně novými nástroji k posílení mezinárodní bezpečnosti. Přestože dva režimy, vztahující se k jaderným zbraním (*Zanggerův výbor a Skupina jaderných dodavatelů*), byly vytvořeny již v 70. letech, události ve světě v posledním desetiletí vedly k výraznému povzbuzení těchto aktivit.

Nedávný vývoj vedl k poznání, že kontroly exportu nebudou dostatečně účinné, budou-li prováděny izolovaně od jiných opatření v oblasti nešíření. Kontroly exportu by měly být založeny spíše na spolupráci než na donucování a širší participace dalších zemí na rozvoji kontrolních režimů může přispět ke zvýšení efektivity systému. Tyto změny reflektovaly postupnou eliminaci přístupu k nešíření zděděného z období embarga a COCOM. COCOM byla zkratka pro *Koordináční výbor pro mnohostrannou kontrolu exportu (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls)*, který byl přizpůsoben podmínkám bezpečnosti v období studené války. COCOM měl následující rysy:

- *COCOM byl exkluzivní z hlediska členství.* Členství v COCOM bylo omezeno pouze na spojence USA, tj. na země, které se obávaly ohrožení svého území a životního stylu ze strany zemí, praktikujících státní socialismus (zvláště SSSR), a které se rozhodly čelit této hrozbě prostřednictvím kolektivní obrany. Naproti tomu členství v režimech kontroly exportu v období po skončení studené války je podmíněno zejména plněním předem dohodnutých obecných kritérií, a proto jsou tyto režimy širší a zahrnují i neutrální země a bývalé protivníky.
- *COCOM jasně identifikoval skupinu států, proti nimž byl zaměřen.* Procedury COCOM bránily vyjmenovaným zemím v získání embargovaných položek. Po skončení období studené války se diskutovalo o nové orientaci COCOM i z hlediska seznamu států, proti nimž byl zaměřen. Návrh na pouhou aktualizaci seznamu však nebyl přijat. Nová orientace vyplynula z poznání, že není účelné udržovat seznamy vyloučených států, ale že je nutné se místo toho zaměřit na činnosti (tj. zbraňové programy), které nejsou konzistentní s cíli kontrolního režimu.
- *COCOM byl zaměřen na zákaz.* COCOM byl ve své podstatě embargem. Transfer specifikovaných položek do vybraných zemí byl zakázán, ledaže by byl pro povolení získán souhlas všech členů společného výboru. V kontrolních režimech fungujících po skončení období studené války je rozhodujícím orgánem pro jakýkoli transfer vláda členského státu, nikoli skupina zemí.
- *COCOM byl uzavřený režim.* O specifických činnostech COCOM nebyly uvolněny žádné informace s výjimkou malé skupiny zemí, které sice nebyly členy aliance, ale které rovněž sdílely znepokojení pramenící z následků zvyšujících se vojenských kapacit socialistických států. Po skončení studené války byla stále více zdůrazňována potřeba vyšší transparentnosti všech společných činností, především pokud jde o pracovní metody a o licenční procedury, použité ve specifických transakcích s příjemci. V rámci implementace společných dohodnutých zásad se zvyšuje úsilí o vytváření informačního systému, který může ukázat pohyb kontrolované položky v řetězci spojujícím dodavatele a příjemce.

Zanggerův výbor (Zangger Committee – ZC)

Zanggerův výbor byl jako historicky první z těchto režimů ustanoven na počátku 70. let skupinou zemí jaderných dodavatelů s cílem vyjasnit a interpretovat článek III.2 *Smlouvy o nešíření jaderných zbraní*, tj. definovat seznam materiálů nebo zařízení speciálně určených nebo vyrobených pro zpracování, využití či výrobu zvláštních štěpných materiálů (např. reaktory, čerpadla, tepelné výměníky, těžká voda, grafit nukleární čistoty). Vybrané položky obsažené v tomto seznamu všeobecně známém jako *Trigger List* se staly předmětem kontroly při jejich vývozu do všech států, které nevlastní jaderné zbraně. Svou bezprostřední vazbou na *Smlouvu o nešíření jaderných zbraní* je Zanggerův výbor celosvětově uznáván a považován za opodstatněný. Setkává se dvakrát ročně v Rakousku a pokračuje v revizi a aktualizaci seznamu *Trigger List* v souvislosti s novým vývojem

technologíí a s novými informacemi o potenciálním použití materiálů a zařízení, vztahujících se k jaderným zbraním.

Skupina jaderných dodavatelů (Nuclear Suppliers Group – NSG)

S cílem zajistit obdobnou mezinárodní kontrolu vznikl ve druhé polovině 70. let i tzv. Londýnský klub, který se v roce 1991 transformoval ve Skupinu jaderných dodavatelů. Seznam položek tohoto kontrolního režimu je v zásadě shodný se seznamem Zanggerova výboru. Jeho směrnice však vyžaduje jako nezbytnou podmínku pro vydání povolení k vývozu kontrolovaných položek vládní záruky přijímacího státu o jejich výlučně mírovém využití, uplatnění záruk *Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE)*, zajištění fyzické ochrany a vyžádání souhlasu k jejich případnému reexportu. Všechny účastnické státy uplatňují společné zásady, jako jsou např. výše zmíněné zárukové procedury, ujištění o nevybušném užití a ustanovení o retransferu. Používají sjednocené kontrolní seznamy jaderných položek, k nimž patří zařízení primárního okruhu, těžká voda, uran, plutonium apod. Uvnitř této skupiny se dodržuje zásada, že v případě zamítnutí vývozu kontrolované položky jednou z účastnických zemí ostatní účastníci nepovolí stejnou doávku minimálně po dobu tří let.

Významnou relativně samostatnou součástí NSG je režim kontroly položek dvojího použití v jaderné oblasti (*Nuclear-Related Dual-Use Regime*), jenž se zabývá kontrolou mezinárodních převodů materiálů, zařízení a technologií, které nejsou určené a vyráběné pro použití v jaderné oblasti, ale lze je k použití v této oblasti snadno zneužít (např. speciální oceli a jiné materiály jako hafnium, lithium, uhlíkatá vlákna, dále spektrometry, vakuová čerpadla a jiné) – tzv. *seznam NSG-DUR*.

Australská skupina (Australia Group – AG)

Australská skupina je neformálním konzultačním fórem států, jejichž cílem je omezit obchod s prekurzory chemických zbraní, s bojovými biologickými prostředky, s vybavením používaným při výrobě chemických a biologických zbraní. Vznikla v roce 1985 z iniciativy Austrálie, která jako reakci na porušení *Ženevského protokolu* z roku 1925 použitím chemických zbraní v konfliktu mezi Irákem a Íránem navrhla režim vývozních kontrol u chemických látek, které by mohly být zneužity k výrobě chemických zbraní. V roce 1990 se členové Australské skupiny rozhodli rozšířit působnost vývozních kontrol i na biologické zbraně a na klíčové položky chemických a biologických zařízení a technologií. Patří sem kontrola vývozu např. kyanidu sodného a draselného, siřnku sodného, některých virů a bakterií, ale i tepelných výměníků, chemických reaktorů, fermentorů a řady dalších položek. Rovněž tato skupina je nesmluvním ujednáním, které respektuje zásadu „nepodtržení“, spočívající v tom, že zamítnutí konkrétního vývozu kontrolovaného zboží jednou z účastnických zemí znamená, že ostatní účastníci nepovolí tentýž vývoz po dobu minimálně tří let.

Australská skupina je skupina zemí s nejrozvinutějším chemickým průmyslem a s propracovaným licenčním mechanismem kontroly vývozu látek a zařízení umožňujících výrobu chemických a biologických zbraní. Za kontrolu plně odpovídají národní orgány. Při posuzování vývoje exportních kontrol v oblasti chemických a biologických zbraní země Australské skupiny berou na vědomí, že přijatá opatření by měla být účinná jako opatření kontroly klíčových prekurzorů používaných při výrobě chemických zbraní, měla by být snadno uplatnitelná v praxi a neměla by negativně ovlivňovat běžný obchod s materiály a zařízeními používanými k legitimním účelům. Exportní kontroly nejsou automatickými nebo úplnými zákazy vývozu takovýchto položek. Všichni členové jsou si vědomi možného komerčního dopadu kontrol a potřeby předejít poškozování vlastních obchodních zájmů. Konkrétní případ není povolen pouze v tom případě, pokud lze skutečně prokázat, že daná chemická látka nebo zařízení mohou být zneužity k vývoji nebo výrobě chemických zbraní.

V současné době Australská skupina pracuje se dvěma seznamy. Seznam chemických položek obsahuje 54 prekurzorů bojových chemických látek a chemická zařízení nutná k výrobě těchto látek (např. reaktory, míchadla, destilační a absorpční kolony, výměníky tepla nebo kondenzátory). Seznam biologických položek obsahuje kromě řady biologických látek (lidské, živočišné a rostlinné patogeny a geneticky modifikované organismy) také biologicko-technologická zařízení.

Kontrolní režim Australské skupiny zůstává aktuální i poté, kdy vstoupila v platnost *Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení*. Počet prekurzorů bojových chemických látek kontrolovaných Australskou skupinou se zdá zanedbatelný ve srovnání s vysokým počtem chemických položek, které jsou předmětem této úmluvy. V rámci Australské skupiny byl však již vytvořen kontrolní režim i pro chemická zařízení nutná k výrobě těchto látek. Význam Australské skupiny se projevuje ještě výrazněji ve srovnání s působností *Úmluvy o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení*, kde do doby, než bude přijat příslušný verifikační protokol a kontrolní režim, není k dispozici žádný závazný seznam položek, které by v této oblasti bylo nutné podrobit konkrétním kontrolním opatřením.

Členové Australské skupiny se v současné době setkávají jedenkrát ročně. Všichni jsou smluvními státy jak *Úmluvy o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení*, tak i *Úmluvy o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení*. Jako neformální dohoda nemá Australská skupina chartu, a proto institucionální základy, potřebné procedury a postupy jsou na setkáních koordinovány podle potřeby.

Režim kontroly raketové technologie (Missile Technology Control Regime – MTCR)

Na uplatňování tohoto režimu se v roce 1987 dohodly členské státy NATO a některé další západní země vzhledem ke vzrůstajícímu riziku šíření balistické raketové technologie a k vývoji vlastní raketové technologie v řadě zemí. Cílem tohoto režimu je zamezit šíření raketové technologie cestou kontroly exportu všech zařízení a látek, nezbytných pro vývoj nebo výrobu těchto raket. Bezprostředním důvodem vzniku tohoto režimu byla snaha zahrnout pod kontrolu tehdejší sovětské rakety SCUD, které v té době zůstávaly mimo existující dohody a mohly sloužit jako nosiče jaderných zbraní. Režim byl tehdy koncipován pro rakety s doletem nad 300 km a schopné dopravit náklad nad 500 kg. Po válce v Perském zálivu se však potvrdilo podezření, že rakety SCUD byly v Iráku upravovány na nosiče chemických, a dokonce i biologických zbraní, tedy prostředků podstatně lehčích než jaderné nálože. Na zasedání účastníků režimu v roce 1992 byla proto zpřísněna kritéria v tom smyslu, že do režimu byly zahrnuty všechny rakety s doletem nad 300 km, a to bez ohledu na to, jakou hmotnost jsou schopny přepravit. V rámci MTCR jsou přitom sledovány především komponenty pro balistické mezikontinentální rakety a rakety s plochou dráhou letu.

Nejdůležitější součástí MTCR je seznam položek (rozdělený do dvou částí podle významu), které podléhají evidenci a kontrole v národních systémech exportu a importu. První část zahrnuje samotné raketové systémy a jejich podsystémy. Druhá část obsahuje kromě zařízení použitelných pro samotnou výrobu a provoz (např. hnací zařízení, přístrojová technika, zkušební zařízení, detektory) a speciálních konstrukčních materiálů (např. keramické kompozitní materiály, wolfram, molybden a jejich slitiny, oceli s vysokou pevností v tahu) také pohonné hmoty, včetně chemických látek jako složek pro pohonné hmoty (polymerní látky, pojiva, stabilizátory, vytvrzovací činidla, hydrazin a jeho deriváty, chloristan amonný, kovová paliva – zirkónium, berylium, bór, hořčík, zinek a jejich slitiny, nitroaminy, choristany, chlorečnany a chromany, některá kapalná oxidační činidla).

Wassenaarské ujednání (Wassenaar Arrangement – WA)

V prosinci 1995 se v nizozemském Wassenaaru dohodli zástupci 28 zemí na založení nového kontrolního režimu zaměřeného na kontrolu vývozu konvenčních zbraní, zboží a technologií dvojího užití. Toto uskupení sice vzniklo jako reakce na zrušení bývalého Koordinačního výboru pro mnohostrannou kontrolu vývozu (COCOM), znamenalo však zásadní systémový převrat. Je založeno na nediskriminačních principech s cílem přispívat k regionální a mezinárodní bezpečnosti a stabilitě. Základní metodou je prosazování transparentnosti a větší míry odpovědnosti každého účastníka při přepravách kontrolovaného zboží s cílem zamezit získávání zbraní a citlivých položek dvojího užití pro vojenské účely v regionech, kde situace povede k vážnému znepokojení. Zakladateli tohoto ujednání se stali bývalí členové COCOM, tj. členské státy NATO kromě Islandu, Japonska a Austrálie, spolu se zeměmi, které v COCOM měly statut plně spolupracujících zemí, tj. Finsko, Irsko, Nový Zéland, Rakousko, Švédsko a Švýcarsko. K zakladatelům patří rovněž pět států ze střední a východní Evropy, tj. Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko a Ruská federace. Tyto země spolu s Argentinou, s Bulharskem, s Korejskou republikou, s Rumunskem a s Ukrajinou, které následně přistoupily k tomuto nejširšímu kontrolnímu uskupení, jež dnes tvoří 33 zemí světa, se ve své činnosti řídí tzv. *Počátečními prvky* (*Initial Elements*). Podstatou jeho činnosti je mezinárodní výměna informací o obecných aspektech mezinárodního obchodu se strategickým zbožím, k nimž patří globální trendy obchodu se zbraněmi, bezpečnostní situace v určitých regionech, podezřelé nákupní aktivity určitého státu, podezřelé projekty či firmy v určité zemi apod. Součástí je i specifická výměna informací o konkrétních přepravách kontrolovaných položek či o zamítnutých licencích vůči nečlenským státům. Na rozdíl od Skupiny jaderných dodavatelů a od Australské skupiny tento režim výslovně nezakazuje národnímu orgánu udělit vývozní licenci na dodávku zamítnutou předtím jiným účastníkem, platí zde však následná oznamovací povinnost. Forma a rozsah vzájemné výměny informací jsou zakotveny ve společně přijatých a výše zmíněných zásadách.

Kontroly v oblasti zboží dvojího užití jsou zaměřeny na široké a různorodé spektrum položek zejména průmyslového charakteru. *Základní seznam* (*Basic List*) zahrnuje kromě specifických materiálů i takové položky, jako jsou obráběcí stroje, počítače, šifrovací zařízení, lasery, snímací kamery, námořní technika a jiné. Samostatnou částí seznamu je i tzv. *vojenský seznam* (*Munition List*), který obsahuje kromě specifických vojenských položek i řadu toxických látek a radioaktivních materiálů určených pro použití ve válce (např. klíčové prekurzory pro výrobu bojových chemických látek, včetně binárních bojových chemických látek, nervově paralytické a zpuchýřující bojové chemické látky, biopolymery a biokatalyzátory), dále výbušniny a paliva, včetně odpovídajících a pro ně určených aditiv a stabilizátorů.

Systém kontroly exportu dvojího použití Evropské unie (EU-Dual Use Export Control Regime)

Tento systém byl vytvořen v roce 1987. Pravidla, která vytvořila systém kontroly exportu zboží dvojího použití, byla vypracována v letech 1991–1994 a v březnu 1995 vstoupil v platnost společný systém zalpžený na dvou základních dokumentech:

- Nařízení Rady Evropské unie 3381/94 z 19. prosince 1994, vytvářející režim společenství pro kontrolu exportu zboží dvojího použití.
- Rozhodnutí Rady Evropské unie 94/942/CFSP ze dne 19. prosince 1994 o společném působení, schválené Radou na základě článku J.3 Smlouvy o Evropské unii, týkající se kontrol exportu zboží dvojího použití.

Nařízení Rady obsahovalo zásadní opatření týkající se kontroly exportu, zatímco rozhodnutí Rady (ve znění pozdějších předpisů) specifikovalo seznamy kontrolovaného zboží a další aspekty definující kontrolní systém.

Aby režim kontroly vývozu položek dvojího užití zavedený výše uvedenými dokumenty nadále zaručoval účinné provádění kontrol, potřeboval být dále harmonizován. Výsledkem společného úsilí byl návrh Komise definující nový režim *Společenství pro kontrolu vývozu zboží a technologií dvojího užití*. Nařízení Rady (ES) č. 1334/2000 ze dne 22. června 2000 bylo publikováno v Úředním věstníku Evropských společenství s účinností od září 2000. Toto nařízení je závazné v celém rozsahu a přímo použitelné ve všech členských státech.

Položky dvojího užití i nadále podléhají účinné kontrole při vývozu ze Společenství. Existence společného systému a harmonizovaných postupů provádění a monitorování ve všech členských státech je nezbytným předpokladem zavedení volného pohybu zboží dvojího užití uvnitř Společenství. Proto společné seznamy položek dvojího užití, místa určení a řídicí zásady (založeny původně samostatným rozhodnutím), které jsou neodmyslitelnými prvky účinného kontrolního systému, byly začleněny přímo do nového nařízení. Odpovědnost za rozhodnutí o žádostech o vývozní povolení mají i nadále vnitrostátní orgány. Vnitrostátní ustanovení a rozhodnutí o vývozech zboží dvojího užití musejí odpovídat společné obchodní politice, zejména nařízení Rady (EHS) č. 2603/69, které stanovilo společná pravidla pro vývozy. V mezích Smlouvy o založení ES a až do vyššího stupně harmonizace si členské státy ponechávají právo provádět kontroly přesunu určitých položek dvojího užití v rámci Společenství (z národního hlediska specificky citlivých položek pro ochranu veřejného pořádku a veřejné bezpečnosti).

Novým prvkem společného režimu je ustanovení, že kontrole podléhá i přenos software a technologie prostřednictvím elektronických médií, faxem nebo telefonem na místa určení mimo Společenství. Zvláštní pozornost je nutné věnovat opětovnému vývozu a konečnému užití.

Nařízení stanoví specifické povinnosti výrobců a vývozců, oprávnění státních orgánů a procedury při pozastavení vývozního řízení, respektive přímo pozastavení zboží. Nařízením žádným způsobem neomezuje pravomoci podle celního zákona a jeho prováděcích ustanovení. Soubor celních pravidel přijalo Společenství nařízením Rady (EHS) č. 2913/92, zavádějícím celní zákon a nařízením Komise (EHS) č. 2454/93, kterým se provádí celní zákon a jež uvádí mj. předpisy o vývozu a opětovném vývozu zboží.

V září 1998 zástupci členských států Evropské unie a Evropské komise podepsali dodatkové protokoly k příslušným dohodám o bezpečnostních opatřeních mezi členskými státy, Evropským společenstvím pro atomovou energii a Mezinárodní agenturou pro atomovou energii, které kromě jiných opatření zavazují členské státy k poskytování informací o specifických zařízeních a o nejaderném materiálu.

Kromě seznamu kontrolovaného zboží specifikovaného v *příloze I* nařízení stanoví i případy, kdy kontrole podléhá zboží na seznamu neuvedené. Toto opatření (v obecné části o vývozních kontrolách též nazývané *Catch-All Clause*) bylo novelizováno. Kromě již dříve uplatňovaných důvodů z hlediska šíření jaderných, chemických a biologických zbraní nebo řízených střel schopných takové zbraně dopravovat se nyní kontrola vztahuje i na vývoz v těch případech, kdy vývozce byl informován, že dotyčné zboží je nebo může být ve svém celku nebo zčásti určeno k vojenskému užití (též jako díly nebo součástky vojenského materiálu). Je-li si vývozce vědom, že zboží dvojího užití, které nabízí k vývozu, je určeno k některým z vyjmenovaných účelů užití, je povinen to oznámit příslušným orgánům, které rozhodnou, zda je či není vhodné, aby příslušný vývoz podléhal licenčním procedurám. Nařízení umožňuje členským státům přijmout vlastní opatření pro případy, kdy sám vývozce má podezření z hlediska konečného užití vyváženého zboží. (O těchto vnitrostátních opatřeních se členské státy mohou navzájem informovat.)

V *příloze II* jsou stanoveny určité vývozy, pro něž se ve Společenství zavádí obecné oprávnění k vývozu (tj. případy vývozu bez omezení). Na všechny ostatní vývozy kontrolovaného zboží udělují licenci orgány toho členského státu, v němž sídlí vývozce. Licenční může být individuální, globální nebo obecná.

Při rozhodování o tom, zda má udělit či neudělit vývozní licenci podle zmíněného nařízení, členský stát posuzuje:

- závazky a povinnosti, které přijal jako člen mezinárodních kontrolních režimů nešíření a úmluv na kontrolu vývozu nebo ratifikací příslušných mezinárodních úmluv;
- závazky v rámci sankcí ukládaných společnými dokumenty přijatými Radou, rozhodnutím OBSE nebo závaznou rezolucí Rady bezpečnosti OSN;
- národní zahraniční a bezpečnostní politiku, včetně Kodexu chování Evropské unie při vývozech zbraní;
- zamýšlené konečné užití a riziko zneužití.

Příloha III nařízení Rady obsahuje vzory formulářů pro individuální a globální licence a údaje pro obecné licence.

Příloha IV nařízení Rady specifikuje položky dvojího užití, pro jejichž přesun uvnitř Společenství se vyžaduje licence, a podmínky nezbytné pro takový přesun.

Aby se zajistilo řádné používání tohoto nařízení, měl by každý stát vymezit nezbytné pravomoci příslušným úřadům a stanovit sankce použitelné v případě porušení některého ustanovení.

Byla zřízena koordinační skupina vedená zástupcem Komise, která zkoumá jakoukoli otázku týkající se používání nařízení. Komise zprostředkovává všem členským státům informace o právních a správních předpisech přijatých v jednotlivých členských státech. A každé tři roky předkládá Evropskému parlamentu a Radě zprávu o provádění tohoto nařízení.

KONTROLA DOVOZU A VÝVOZU V ČESKÉ REPUBLICE

[viz Grégr, 1998]

Česká republika navázala na dlouhodobé zapojení Československa do kontrolních a odzbrojovacích aktivit v jaderné oblasti, je signatářem *Smlouvy o nešíření jaderných zbraní*, podílí se na pokračující činnosti *Zanggerova výboru* a je jedním z 38 současných účastníků *Skupiny jaderných dodavatelů*. Je zapojena do mezinárodní počítačové sítě pro výměnu relevantních informací a účinně hájí zájmy českých podnikatelů.

V roce 1994 byla Česká republika přijata do *Australské skupiny* a následně byla přizvána, aby se stala spoluzakladatelem *Wassenaarského ujednání* pro kontrolu vývozu konvenčních zbraní a zboží a technologií dvojího užití. Česká republika je významným producentem konvenčních zbraní i některých položek dvojího užití v průmyslové oblasti, má vybudován národní kontrolní režim v této oblasti, pravidelně hlásí příslušné dodávky do Registru zbraní OSN a plní všechny závazky vyplývající z *Wassenaarského ujednání*.

Česká republika není výrobcem položek, spadajících pod Režim kontroly raketových technologií, ale mohla by se stát jejich reexportérem. Z těchto důvodů vytvořila již v roce 1994 právní i organizační opatření ke kontrole vývozu položek relevantních tomuto režimu a plní hlavní podmínky tohoto režimu, jehož členem je od roku 1998.

Participace našeho státu na uvedených mezinárodních režimech fakticky zvyšuje dostupnost nejvyspělejších technologií pro potřeby našeho průmyslu a zároveň otevírá exportní možnosti našich produktů této kategorie, protože zde existují garance státu za jejich nezneužití. To však je možné jen za účinné kooperace s výrobcí a za předpokladu, že vyvážené české produkty nebudou skutečně zneužity k jiným než k mírovým účelům.

Režim kontroly vývozu citlivého zboží byl v dobách Československa budován již od roku 1990. V tom roce byl bývalým Federálním shromážděním přijat zákon č. 547/1990 Sb., o nakládání s některými druhy zboží a technologií a o jejich kontrole. Posléze na podkladě zákona o hospodářských stycích se zahraničím byla vydána prováděcí vyhláška tehdejšího Federálního ministerstva zahraničního obchodu č. 560/1991 Sb., o podmínkách vydávání úředního povolení k dovozu a vývozu zboží a služeb. V té době se tato vyhláška vztahovala i na licenční řízení při dodávkách vojenského materiálu, a to až do doby přijetí nového zákona o zahraničním obchodu s vojenským materiálem v roce 1994. Národ-

ni kontrolní režim byl budován i institucionálně, a to zřízením specializovaných licenčních pracovišť na tehdejší Federálním ministerstvu zahraničního obchodu a posílením celních úřadů z hlediska počtu lidí i vybavením výpočetní technikou. Postupně budovaný kontrolní režim byl ve svých prvopočátcích zaměřen více na dovozní kontroly, i když současně upravoval podmínky vývozu kontrolovaných položek, který v té době nebyl ještě významný. To bylo ovlivněno i tehdy doznívajícími přístupy předchozího bipolárního světa, kdy ještě fungoval COCOM. Česká republika figurovala na seznamu zakázaných zemí až do konce roku 1993. (COCOM zanikl k 31. březnu 1994.) Vytvoření legislativních, věcných a organizačních podmínek pro kontrolu našeho zahraničního obchodu s vymezeným strategickým zbožím bylo podmínkou postupného uvolňování dodávek nejvyspělejších technologií nezbytných pro přeměnu našeho hospodářství na systém tržní ekonomiky.

Česká republika po rozdělení bývalé federace dále pokračovala v intenzivním rozvoji národního kontrolního režimu a zapojovala se i do činnosti mezinárodních kontrolních uskupení, působících v oblasti nešíření konvenčních zbraní a zbraní hromadného ničení.

LEGISLATIVNÍ OPATŘENÍ ČESKÉ REPUBLIKY KE KONTROLE VÝVOZU A DOVOZU ZBOŽÍ A TECHNOLOGIÍ PODLÉHAJÍCÍCH MEZINÁRODNÍM KONTROLNÍM REŽIMŮM

[viz zákon č. 21/1997 Sb., 1997]

Zákon č. 21/1997 Sb., o kontrole vývozu a dovozu zboží a technologií podléhajících mezinárodním kontrolním režimům (dále jen zákon), upravuje podmínky, za nichž lze vyvážet z České republiky nebo dovážet do České republiky zboží a technologie podléhající mezinárodním kontrolním režimům, jejichž základní specifikace je vymezena v § 2 zákona a přesné vymezení kontrolovaných položek je v příloze k prováděcí vyhlášce č. 43/1997 Sb. ve znění pozdějších předpisů. Zákon reaguje na společnou legislativu zemí Evropské unie, čímž vytváří dobré předpoklady pro jejich přímou aplikaci v případě očekávaného vstupu našeho státu do Evropské unie. Zákon vychází nejen z principů Wassenaarského ujednání i všech ostatních mezinárodních kontrolních režimů, ale i z dosavadních zkušeností při uplatňování licenčních režimů v České republice a z některých národních specifik. Má úzkou vazbu i na další zákony přijaté ve stejné době, a to na zákon č. 18/1997 Sb., o mírovém využívání jaderné energie a ionizujícího záření a o změně a doplnění některých zákonů (tzv. atomový zákon), a na zákon č. 19/1997 Sb., o některých opatřeních souvisejících se zákazem chemických zbraní.

Oproti předchozímu zákonu z roku 1990 tato nová právní úprava jednoznačně zdůrazňuje preferenci vývozních kontrol, a to při právně zakotvené spoluodpovědnosti vývozce za řádné prověření každého obchodního případu. Firma zabývající se obchodem s kontrolovaným zbožím se již dále nemůže spoléhat pouze na stát a na státní orgány, zda po posouzení dostupných informací vyplývajících ze žádosti o licenci bude příslušný vývoz povolen či nepovolen. Ze zákona je povinna podniknout příslušné kroky k ověření skutečného použití vyváženého zboží zahraničním partnerem, zdali nemá sloužit k vývoji, výrobě, skladování a rozšiřování zbraní hromadného ničení či balistických raket schopných takové zbraně nést, a to dokonce i v tom případě, že vyvážené zboží není přímo uvedené v seznamu kontrolovaného zboží, pokud o takovém zneužití svědčí určité indicie. U takto citlivého zboží a zvláště ve vztahu k určitým teritoriím, která jsou spojována s některými aktivitami prokazujícími snahu získat jaderné, chemické či biologické zbraně, se český vývozce nemůže dívat pouze na obchodní stránku věci, na výhodnost nabízeného kontraktu, ale musí zároveň garantovat, že skutečnou dodávkou nedojde k poškození zahraničněpolitických či státobezpečnostních zájmů. Navíc podcenění této stránky může vést nejen ke ztrátě dobrého jména, ale i k administrativním sankcím, anebo k trestnímu stíhání odpovědných osob.

Třebaže zákon vyzdvihuje problematiku vývozních kontrol, podnikatelům ukládá řadu povinností i v případě dovozu kontrolovaných položek. Cílem je zamezit nekontrolované-

mu zneužití dovezeného zboží ať již v tuzemsku, nebo v zahraničí v případě jeho následného vývozu. Jde zejména o vedení příslušné evidence, vztahující se k dovezenému kontrolovanému zboží, o povinnost upozornit v případě vnitřního odprodeje kontrolovaného zboží dalšího uživatele na nutnost dodržovat kontrolní režim, včetně eventuálních specifických podmínek stanovených buď přímo vývozcem, nebo v dovozní licenci.

Dovozce je povinen umožnit kontrolu nakládání s dovezeným kontrolovaným zbožím, eventuálně předběžnou kontrolu zaměřenou na ověření údajů o předpokládaném užití zboží, k jehož dovozu se žádá dovozní licence, a poskytnout kontrolnímu orgánu nezbytnou součinnost.

Žadatelem o licenci musí být skutečný vývozce nebo dovozce, v žádném případě např. přepravce. Důvodem je, že jsou zde nejen přímé povinnosti pro vývozce a dovozce, ale také proto, že žádost o individuální licenci je třeba doložit řadou obchodních dokumentů, včetně návrhu kontraktu, anebo přímo již uzavřenou smlouvou mezi vývozcem a dovozcem. V jaderné oblasti musí potenciální vývozce nebo dovozce navíc splnit před vlastním licenčním řízením všechny podmínky atomového zákona a k podání žádosti o licenci přiložit i příslušné povolení Státního úřadu pro jadernou bezpečnost.

Správním orgánem příslušným k rozhodnutí o udělení či neudělení licence je *Licenční správa Ministerstva průmyslu a obchodu*, která podle specifiky obchodního případu úzce spolupracuje s ostatními ministerstvy, zejména s Ministerstvem zahraničních věcí, popřípadě s Ministerstvem vnitra či obrany, dále s Generálním ředitelstvím cel Ministerstva financí a u jaderných a chemických položek se Státním úřadem pro jadernou bezpečnost.

Ve smyslu zákona může vývozce/dovozce požádat o *individuální nebo individuální otevřenou licenci*. Jiným typem licence je *licence všeobecná*, která nemá formu individuálního správního rozhodnutí, ale vydává ji ministerstvo ve formě vyhlášky zveřejňované ve Sbírce zákonů. Ta umožňuje předem nespecifikovaným konkrétním subjektům dovážet nebo vyvážet kontrolované zboží ve stanovené zbožíové struktuře, ve vztahu k vymezenému okruhu zemí a za přesně stanovených podmínek. Hlavním důvodem pro zavedení všeobecné licence je zjednodušení licenčního režimu v těch nejméně rizikových případech dovozu nebo vývozu. První a zatím jediná všeobecná licence vydaná vyhláškou Ministerstva průmyslu a obchodu č. 44/1997 Sb. se týká dovozu kontrolovaného zboží a umožňuje dovézt kontrolované zboží ve vymezeném rozsahu a za vymezených podmínek bez nutnosti žádat ministerstvo o individuální povolení. Podmínkou je registrace firmy, která chce využít této možnosti, u Licenční správy Ministerstva průmyslu a obchodu před prvním použitím všeobecné licence. I zde plně platí podmínky týkající se nakládání s kontrolovaným zbožím, jako je jeho evidence či povinnost dovozce zabezpečit informovanost pohraničního celního úřadu o přechodu kontrolovaného zboží přes státní hranici. Při celním řízení je třeba zaznamenat využití všeobecné licence formou zápisu čísla vyhlášky namísto čísla licence do příslušné rubriky celního prohlášení, vymezené pro účely identifikace oprávněnosti dovozu kontrolovaného zboží.

Zákon č. 21/1997 Sb. je progresivní i z hlediska uplatnění doložky *catch all* znamenající přenesení prvotní odpovědnosti za kontrolu konečného užití zboží na vývozce i v tom případě, pokud toto zboží není výslovně uvedené v seznamu kontrolovaného zboží. Jestliže vývozce má informace o tom, že jím vyvážené zboží by mělo být zneužito k nežádoucímu šíření zbraní hromadného ničení nebo balistických raket, anebo má důvody k takovému podezření a není schopen toto své podezření vlastními silami vyloučit, je povinen požádat o individuální vývozní licenci, a tak využít státních orgánů k ověření nebo vyvrácení možnosti tohoto nebezpečí. Prokáží-li mu příslušné státní orgány, že zboží, třebaže není uvedeno v seznamu kontrolovaných položek, vyvezl bez licence, ačkoli mohl vzhledem ke svým informacím předpokládat jeho zneužití v oblasti zbraní hromadného ničení a tento předpoklad svými opatřeními k verifikaci konečného užití jednoznačně nevyvrátil, nese plnou odpovědnost za přímé porušení kontrolního režimu, včetně odpovědnosti trest-

něprávní. Jde o velmi citlivé ustanovení, jehož cílem je předcházet nežádoucímu použití zboží i za cenu důsledné prověrky konečného užití dodávek zboží nad rámec specifikace stanovené v seznamu kontrolovaného zboží, jestliže charakter dodávky, teritorium místa určení, deklarované užití, popřípadě náhodně výhodné kontraktační či netypické dodací podmínky napovídají, že něco není v pořádku, anebo jestliže vývozce dokonce má určité indicie o chystaném zneužití dodávky zboží.

V zásadě platí, že kontrolu dodržování podmínek zákona provádějí příslušné celní úřady. Jde-li však o zboží v jaderné oblasti, pak je příslušný Státní úřad pro jadernou bezpečnost. Zákon vymezuje podmínky provádění kontroly předběžné a kontroly průběžné. Kontrola může být provedena i na žádost Ministerstva průmyslu a obchodu či příslušného státního orgánu země dodavatele.

Pokud jde o *sankce*, zákon stanoví dva základní druhy. První sankcí je pokuta, která může být vyměřena až do výše 20 mil. Kč nebo pětinašobku ceny zboží, pokud tento pětinašobek překračuje hodnotu 20 mil. Kč, pro případy nelegálního transferu kontrolovaného zboží, nebo do 5 mil. Kč při nerespektování stanovených všeobecných povinností. Výše pokuty se vždy stanoví s ohledem na míru, význam a dobu ohrožení zahraničněpolitických, obchodních nebo bezpečnostních zájmů státu, popřípadě s ohledem na škodu vzniklou protiprávním jednáním. Druhou sankcí je propadnutí kontrolovaného zboží, pokud bylo dovezeno nebo vyvezeno bez příslušné licence. Obě uvedené formy sankcí jsou však sankcemi administrativněprávními, zaměřenými proti podnikatelskému subjektu, tedy proti firmě, která porušila zákon.

Kromě toho odpovědným pracovníkům této firmy či jiným odpovědným osobám hrozí i trestněprávní sankce podle trestního zákona. Již v souvislosti s přijetím předchozího zákona č. 547/1990 Sb. byl zákonem č. 545/1990 Sb. novelizován trestní zákon, do něhož byly včleněny tři skutkové podstaty trestných činů týkajících se porušování předpisů o nakládání s kontrolovaným zbožím a technologiemi, které zůstaly v platnosti i po kompletní věcné novelizaci dané právní materie zákonem č. 21/1997 Sb.

SMĚRY DALŠÍHO ZDOKONALOVÁNÍ KONTROLY EXPORTU Z HLEDISKA NEŠÍŘENÍ

[viz *International Conference On Export Controls, 1999*]

Problematika zdokonalování kontroly exportu z hlediska nešíření zbraní hromadného ničení nadále zůstává předmětem intenzivního úsilí vlád demokratických zemí celého světa. V září 1999 se na konferenci v Oxfordu setkali experti na provádění kontroly exportu ze zemí s tradičně rozvinutými systémy s experty z těch zemí, které budují své národní systémy teprve v historicky krátkém období posledního desetiletí. Ústředním tématem této konference byla diskuze o možných cestách vylepšení globálního systému kontrol exportu z hlediska nešíření v kontextu národních politik nešíření, jakož i vytyčení hlavních směrů budoucího pozitivního vývoje a položení konkrétních otázek, jejichž řešení by bylo výrazným přínosem.

Účastníci konference se zaměřili na následující problémové okruhy:

- 1) *Jaké jsou rozhodující prvky efektivního národního systému?*
- 2) *Jak lze zvýšit účinnost mezinárodních kontrolních režimů?*
- 3) *Jak lze zlepšit mezinárodní spolupráci a pomoc?*
- 4) *Jak informovat oficiální vládní místa o nejaktuálnějších trendech a problémech, jejichž řešení by mělo být prioritní?*

Žádoucího pokroku ve zdokonalování vývozních kontrol lze dosáhnout jen krok za krokem a v dlouhodobém horizontu. Diskuze vyústila v přijetí pracovního dokumentu (bez jakékoli právní závaznosti), formulujícího sedm prvků, na něž by měla být zaměřena pozornost a činnost odpovědných vládních orgánů. První dva jsou zaměřeny zejména na efektivnost národních systémů kontroly vývozu, ostatní prvky jsou k posouzení a případnému prosazování změn v mezinárodních mnohostranných vztazích.

Účinný národní systém kontroly exportu má tři charakteristické prvky – flexibilitu, důvěryhodnost a spolehlivost pro ty, na jejichž spolupráci závisí (např. výrobní a obchodní organizace), a kompatibilitu se systémy ostatních států zaměřených na stejné cíle. Schopnost systému kontroly exportu rozvíjet tyto prvky závisí na jeho schopnosti účinně komunikovat interně i externě.

Pro další rozvoj efektivního národního systému kontroly exportu z hlediska politiky nešíření je podle názoru účastníků konference nezbytné:

- využít jasně formulovaný závazek státních orgánů účinně posilovat kontrolu exportu,
- vytvořit domácí právní a regulační rámec těsně spjatý s globálně akceptovanými normami nešíření, vyjádřenými multilaterálními režimy nešíření,
- povzbudit ochotu jednotlivých výrobních a obchodních organizací k dobrovolnému „vyhovění“ zákonům věnovaným kontrole exportu a rozvinout vazby a prostředky komunikace mezi těmito organizacemi a státními orgány,
- zabezpečit smysluplnou kontrolu nehmotných transferů technologií a software,
- efektivně předávat informace, týkající se licencí a provádění kontroly exportu, národním systémům kontroly exportu jiných podobně smýšlejících států, a to v souladu s národní legislativou zajišťující ochranu důvěrných informací.

Základní podmínkou je tedy vytvoření odpovídajících právních a regulačních základů. Vykonavatelé národních kontrol exportu musejí být oprávněni monitorovat komerční transakce a mít možnost do nich zasahovat, pokud je to nezbytné pro zabránění šíření technologií výroby zbraní hromadného ničení, odpovídajících technologií a systémů použití zbraní hromadného ničení. Musejí mít oprávnění provádět tuto činnost bez ohledu na prostředky, kterými se transfer technologie nebo software provádí, zda „hmotnými“ nebo „nehmotnými“ prostředky.

Efektivní národní systém kontroly exportu klade vysoké nároky na pracovníky vykonávající tyto činnosti. Ti musejí být kvalitně a v dostatečném rozsahu informováni o stavu vývoje nejmodernějších technologií, týkajících se zbraní hromadného ničení, a musejí být schopni přizpůsobit licenční procedury podle potřeby. Musejí udržovat a zdokonalovat současné seznamy kontrolovaných položek a být schopni poradit představitelům výrobních a obchodních organizací ve věci licenčních požadavků pro současné technologie. Ke splnění těchto úkolů je nutná spolupráce nejen s vědeckými pracovníky a experty v oblasti technologií pro aktualizaci kontrolních seznamů k zahrnutí posledních citlivých technologií, ale i komunikace s odpovídajícími protějšky v jiných státech, uznávajících stejné principy, k vytvoření konzistentních kontrolních parametrů a terminologie.

Velkou pozornost účastníci konference věnovali otázkám zvýšení efektivnosti multilaterálních režimů kontroly exportu a zlepšení mezinárodní spolupráce a pomoci při kontrole exportu. V této oblasti se diskutovalo o následujících možných cestách:

- *Nehmotný transfer technologií a software.* Nehmotný transfer technologií a software je významnou výzvou pro existující kontroly. Je samozřejmě obtížné kontrolovat toky informací v éře internetu, přesto by však státní orgány měly zvážit cesty vedoucí ke kontrole nehmotného transferu technologií a software, a to bez ohledu na to, jaký způsob transportu je použit. Současně by rovněž měly zvážit přijetí multilaterálních kroků k harmonizaci svých kontrol nehmotných transferů technologií a software.
- *Komunikace mezi národními systémy kontroly exportu.* Byla zdůrazněna potřeba výměny informací mezi národními systémy kontroly exportu jednotlivých států – účastníků multilaterálních systémů kontroly exportu, zvláště pokud se týká výkonných opatření a opatření národní legislativy z hlediska zachování důvěrnosti a ochrany informací. Státní orgány by měly prozkoumat cesty, konzistentní s těmito zákony, ke zlepšení výměny především informací o konečném použití/konečném uživateli. Možnou formou výměny takových informací by bylo vytvoření centrální databáze obsahující informace o konečném použití a o odmítnutých licencích.
- *Úloha multilaterálních systémů kontroly exportu z hlediska nešíření.* Tyto multilaterální systémy (tj. Australská skupina, Režim kontroly raketové technologie, Skupina jader-

ných dodavatelů a Wassenaarské ujednání) jsou důležitými komponentami globálního úsilí z hlediska nešíření. Jsou principiálním fórem k výměně zkušeností členských států. Nicméně byly identifikovány některé slabé stránky uvnitř těchto multilaterálních systémů, a proto by státní orgány členských států těchto režimů měly posoudit, zda je nutná úprava některých činností. Zkušenosti z implementace jednotlivých multilaterálních systémů ukázaly, že je účelné zvážit i zjednodušení a zvýraznění seznamů položek multilaterální kontroly exportu a v maximálním možném rozsahu je harmonizovat především z hlediska požadavků transparentnosti, dosahu aktivit a požadavků konečného použití.

- *Vztahy s nečleny multilaterálních systémů.* Měla by být zvážena otázka rozšíření dialogu mezi členy jednotlivých kontrolních režimů a jejich nečleny a multilaterální orgány by se měly více angažovat v takovém dialogu. Nedošlo však ke konsenzu z hlediska rozšíření počtu členů jednotlivých kontrolních režimů. Někteří účastníci doporučovali rozšíření členství pro všechny významné výrobce nebo přepravce zboží podléhajícího kontrolám multilaterálních orgánů, zatímco podle názoru jiných by členství v těchto režimech mělo být otevřeno pouze těm zemím, které jsou ochotny akceptovat jejich normy. Z hlediska další perspektivy nejsou však tyto překážky nepřekonatelné, jak je evidentní z modelu Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj.
- *Nedostatek bezpečného předávání informací.* Tato otázka byla identifikována jako vážný problém, týkající se několika multilaterálních orgánů. Bylo doporučeno zvážit vytvoření výpočetních systémů pro předávání informací.
- *Koordinace mezi multilaterálními režimy.* Podle názoru některých odborníků je personální účast v orgánech čtyř multilaterálních režimů z hlediska nešíření příliš obtížná a nákladná pro malé země. Mnoho funkcí prováděných těmito orgány je duplicitní a bylo by účelné sloučit je do jednoho komplexního režimu. Podle názoru jiných odborníků je třeba vzít v úvahu rozdíly mandátu, členství a legálního statusu jednotlivých orgánů multilaterálních režimů, které brání vytvoření jediného režimu. Bylo doporučeno vytvoření výboru, složeného z členů Australské skupiny, Režimu kontroly raketové technologie, Skupiny jaderných dodavatelů a Wassenaarského ujednání, k posouzení otázek, které působí ve všech nebo pouze v některých režimech a vypracování obecných standardů pro účinné provádění kontrolních opatření.
- *Koordinace spolupráce a pomoci.* Pomoc státům při rozvoji a používání účinných systémů kontroly exportu z hlediska nešíření je důležitá k posílení vzájemné bezpečnosti a je významným příspěvkem k integraci těchto států do širší politické struktury demokratických zemí. V dnešní době však není k dispozici žádný multilaterální mechanismus, jehož prostřednictvím by bylo možné tyto aktivity koordinovat, což ve svém důsledku neumožňuje efektivně využívat současné omezené zdroje k nejtěživějším potřebám. Jako možné konzultační mechanismy pro tyto účely byly zvažovány:
 - požadavek rozšíření US/EU nešířící trojky na vytvoření podskupiny pro koordinaci spolupráce;
 - vytvoření ad hoc skupiny na pomoc státům střední a východní Evropy, podobné té, která v současné době funguje v kontextu „*Enhanced Threat Reduction Initiative for the Newly Independent States*“;
 - stanovení koordinace pomoci jednomu z existujících orgánů multilaterálních režimů nešíření;
 - přidělení tohoto úkolu novému inter-institucionálnímu výboru.

Účastníci konference nedosáhli konsenzu v tom, co by bylo nejlepším mechanismem. Obecně bylo schváleno, že tento problém by měl být předán ke zvážení vládám států – účastníků konference.

* * *

Skončení studené války, intenzivní technologický pokrok a globalizace jsou základními prvky, které v současnosti zvyšují tlak na prosazování kontroly exportu k zabránění ší-

ření zbraní hromadného ničení, odpovídajících technologií a prostředků pro použití zbraní hromadného ničení.

Mimořádné změny v uplynulém desetiletí zásadním způsobem ovlivnily oblast, v níž je kontrola exportu prováděna. Politické změny, vyplývající z konce studené války, akcelerovaly globální integraci. Ekonomiky volného obchodu postupně nahrazují řízené ekonomiky v bývalém Sovětském svazu a v zemích střední Evropy. Většina těchto států se rozhodla otevřít své trhy a podpořit mezinárodní obchod. Spolu s železnou oponou zmizela nejen bipolární bezpečnostní struktura, ale i cíl západní aliance – zabránit sovětskému bloku v získání prostředků potřebných k ohrožení jejích zájmů.

Zásadním způsobem do oblastí kontroly exportu vstupuje i intenzivní technologický pokrok. Rozvoj internetu, výpočetní techniky a komunikačních prostředků a jejich snadná dostupnost umožňují rozšíření informací nehmotnými cestami, jejichž přímá kontrola je mnohem obtížnější. Velká konkurence v mezinárodním obchodu nutí společnosti rozšiřovat svůj výrobní i distribuční proces do dalších zemí, včetně rozvojových. Prohlubují se tím vazby mezi jednotlivými státy a jejich vzájemná závislost.

Těto situace, charakterizované rozpadem bipolárního světa, rozvojem globalizace a intenzivním technickým rozvojem, využívají některé státy především v tzv. rizikových regionech, které se snaží o posílení svého politického vlivu. Snahou o získání zbraní hromadného ničení, odpovídajících technologií a prostředků pro použití zbraní hromadného ničení usilují o získání rozhodujícího mocenského postavení v daném regionu.

Pouze koordinované úsilí všech demokratických sil světa může tomuto procesu zabránit. Zvýšení efektivnosti národních systémů kontroly exportu a mezinárodní spolupráce při vytváření globálního systému kontroly exportu z hlediska nešíření zbraní hromadného ničení je důležitým prvkem posílení mezinárodní bezpečnosti a vytvoření atmosféry důvěry a spolupráce mezi národy.

Literatura

- Educational Module on Chemical Biological Weapons Nonproliferation. Stockholm International Peace Research Institute and Centre for Peace and Security Studies Vrije Universiteit Brussel, 2000.
- Grégr, B.: Mezinárodní kontrolní režimy a kontrolní režim v ČR. Konference k úloze podniků v systému kontroly vývozu zboží a technologií dvojího užití, Praha, 23.–24. června 1998.
- International Conference On Export Controls. Proceedings. St. Hugh's College, September 28–30, 1999.
- Roberts, B.: Proliferation and Nonproliferation in the 1990s: Looking for the Right Lessons. The Nonproliferation Review, Fall 1999, Volume 6, Number 4, s. 70–82.
- Scott, A. J.: The Role of Non-Governmental Organizations in Strengthening the Efficiency of Export Controls. Přednáška pro pracovníky Licenční správy a Úřadu pro kontrolu zákazu chemických zbraní, Praha, 9. srpna 1999.
- Smlouva o nešíření jaderných zbraní. Moskva – Londýn – Washington, 1. července 1968.
- Sřěda, L. – Císařová, V. – Halánek, E.: Chemické látky dvojího užití z pohledu mezinárodních kontrolních režimů. 7. technologická konference APROCHEM 98, Milovy, 19.–21. října 1998.
- Úmluva o zákazu vývoje, výroby a hromadění zásob bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení. Londýn – Moskva – Washington, 10. dubna 1972.
- Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění zásob a použití chemických zbraní a jejich zničení. Paříž, 13. ledna 1993.
- Zákon č. 21/1997 Sb., o kontrole vývozu a dovozu zboží a technologií podléhajících mezinárodním kontrolním režimům. Vydán dne 24. ledna 1997 ve Sbírce zákonů, částka 6, s. 121–128.

Přehled členských států mezinárodních kontrolních režimů (srpen 2000)				
<i>Země</i>	<i>Wassenaarské ujednání</i>	<i>Režim kontroly raketové technologie</i>	<i>Australská skupina</i>	<i>Skupina jaderných dodavatelů</i>
Argentina	x	x	x	x
Austrálie	x	x	x	x
Belgie	x	x	x	x
Bělorusko				x
Brazílie		x		x
Bulharsko	x			x
Česká republika	x	x	x	x
Dánsko	x	x	x	x
Finsko	x	x	x	x
Francie	x	x	x	x
Irsko	x	x	x	x
Island		x	x	
Itálie	x	x	x	x
Japonsko	x	x	x	x
Jihoafrická republika		x		x
Kanada	x	x	x	x
Korejská republika	x		x	x
Kypr				x
Lotyšsko				x
Lucembursko	x	x	x	x
Maďarsko	x	x	x	x
Německo	x	x	x	x
Nizozemsko	x	x	x	x
Norsko	x	x	x	x
Nový Zéland	x	x	x	x
Polsko	x		x	x
Portugalsko	x	x	x	x
Rakousko	x	x	x	x
Rumunsko	x		x	x
Ruská federace	x	x		x
Řecko	x	x	x	x
Slovensko	x		x	x
Spojené státy americké	x	x	x	x
Španělsko	x	x	x	x
Švédsko	x	x	x	x
Švýcarsko	x	x	x	x
Turecko	x	x		x
Ukrajina	x			x
Velká Británie	x	x	x	x